

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 р.
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 4•2021

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Заступник головного редактора

ТОЛОЧКО П. П., академік НАН України, Інститут археології НАН України

Відповідальний секретар

ШЕВЧЕНКО Т. М., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БОРОФФКА Н., доктор хаб., Німецький археологічний інститут, Німеччина

БРАУНД Д., професор, доктор хаб., Університет Екзетера, Великобританія

БРУЯКО І. В., доктор історичних наук, Одеський археологічний музей НАН України

БУЙСЬКИХ А. В., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ГАВРИЛЮК Н. О., доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ДЖІНДЖАН Ф., професор, доктор хаб., почесний професор університету Париж 1 Пантеон
Сорbonna, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. А., професор, доктор історичних наук, Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

ІВАКІН В. Г., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ІВАНЧИК А. І., член-кореспондент РАН, Національний центр наукових
досліджень, Франція

КАЙЗЕР Е., професор, доктор хаб., Вільний університет Берліну, Німеччина

КОРВІН-ПІОТРОВСЬКИЙ О. Г., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

МОЦЯ О. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ОТРОЩЕНКО В. В., професор, доктор історичних наук, Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

ПЕТРАУСКАС О. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

ПОТЕХІНА І. Д., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

СКОРИЙ С. А., професор, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України

ФОРНАСЬЄ Й., професор, доктор, Гете університет Франкфурта-на-Майні, Німеччина

ХОХОРОВСКІ Я., професор, доктор хаб., Інститут археології Ягеллонського університету, Польща

ARHEOLOGIA

RESEARCH JOURNAL – FOUNDED IN 1947
FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 4•2021

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Deputy editor-in-Chief

TOLOCHKO P. P., Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine

Executive Secretary

SHEVCHENKO T. M., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

BOROFFKA N., Professor, Dr hab., German Archaeological Institute, Germany

BRAUND D., Professor, Dr hab., University of Exeter, Great Britain

BRUIAKO I. V., DSc in History, Odesa Archaeological Museum of the NAS of Ukraine

BUISKYKH A. V., DSc in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

CHOCHOROWSKI J., Professor, Dr hab., Institute of Archaeology of Jagiellonian University, Poland

DJINDJIAN F., Professor, Dr hab., Professor of the University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France

GAVRYLYUK N. O., DSc in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

IVAKIN V. G., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

IVANCHIK A. I., Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences, National Center for Scientific Research of France

FORNASIER J., Professor, Doctor, Goethe University Frankfurt am Main, Germany

KAIZER E., Professor, DrHab, Free University of Berlin, Germany

KORVIN-PIOTROVSKYI O. G., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

MOTSIA O. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

OTROSHCHENKO V. V., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

PETRAUSKAS O. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

POTEKHINA I. D., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

SKORYI S. A., Professor, DSc in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine

ZALIZNIAK L. L., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

ЗМІСТ

Статті

- DEMAY L., STUPAK D. V. New Complex Investigations of the Novhorod-Siverskyi Upper Palaeolithic Site
БУЙСЬКИХ А. В., ШЕВЧЕНКО Т. М. Ольвійські перирантерії
АКСІОНОВ В. С. Відображення сімейної структури населення на біритуальному могильнику салтівської культури Червона Гірка

Публікації археологічного матеріалу

- РИЖОВ С. М., ШУМОВА В. О. Результати досліджень трипільського поселення біля села Глибочок на Черкащині
РАДОМСЬКИЙ І. С., ЛЕВІНЗОН Є. Ю., НЕЧИТАЙЛО П. О., НЕЧИТАЙЛО О. К. Матеріали з поселень західнотрипільської культури Кам'янець-Подільський, урочище Татариски та Кубачівка

Нові відкриття та знахідки

- РЕЙДА Р. М., ГЕЙКО А. В., САПЕГІН С. В. Скляний кубок з еклектичними ознаками з поховання 112 Шишацького могильника

Історія науки

- ПОПЕЛЬНИЦЬКА О. О. Історія розкопок у Криму 1920—1930-х років у листах до Миколи Ернста
КОТЕНКО В. В., ШЕЙКО І. М., КОЗЛЕНКО Р. О., КУШНІР А. С. Studying of Local Ancient Greek Pottery of Olbia and Borysthenes (Historiographical Aspect)

CONTENTS

Articles

- 5 ДЕМЕЙ Л., СТУПАК Д. В. Нові комплексні дослідження Новгород-Сіверської верхньопалеолітичної стоянки
35 BUISKYKH A. V., SHEVCHENKO T. M. Olbian Perirantheria
49 AKSIONOV V. S. Reflection of the Family Structure of the Population at the Biritual Burial Ground of the Saltiv Culture in Chervona Hirka

Publication of Archaeological Material

- 66 RYZHOV S. M., SHUMOVA V. O. Investigations at the Trypillia Settlement near Hlybochok Village in Cherkasy Oblast
82 RADOMSKYI I. S., LEVINZON Ye. Yu., NECHYTAILO P. O., NECHYTAILO O. K. Materials of the Western Trypillia Culture from the Settlements of Kamianets-Podilskyi, Tatarys'kyi and Kubachivka

Discoveries and Recent Finds

- 95 REIDA R. M., HEIKO A. V., SAPIEHIN S. V. The Glass Beaker with Eclectic Features from Burial No. 112 of the Shyshaky Cemetery

History of Science

- 110 POPELNYTSKA O. O. The History of Excavations in the Crimea in 1920-1930's in the Letters to Mykola Ernst
122 КОТЕНКО В. В., ШЕЙКО І. М., КОЗЛЕНКО Р. О., КУШНІР А. С. Вивчення античного місцевого гончарства Ольвії та Березані (історіографічний аспект)

Рецензії

ОТРОЩЕНКО В. В. Рец.: О. Лесков, Е. Кравченко, Т. Гошко. Могильник білозерської культури біля с. Широке

Book Review

133 OTROSHCHENKO V. V. Book Review: O. Leskov, E. Kravchenko, T. Hoshko. The Cemetery of Bilozerska Culture near the Village of Shyroke

Хроніка

Пам'яті Анатолія Федоровича Гуцала
Світлій пам'яті Андрія Леонідовича Казакова

Алфавітний покажчик змісту журналу
«Археологія» за 2021 рік

News Review

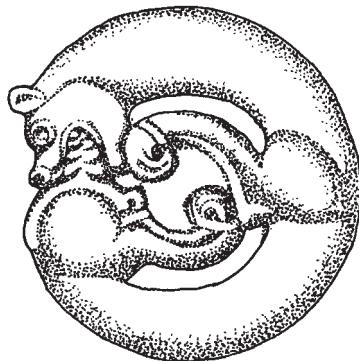
140 In Memoriam of Anatolii Fedorovych Hutsal
142 To the Bright Memory of Andrii Leonidovich Kazakov
144 Index of Publications in *Arheologia* Journal
in 2021

Публікації археологічних матеріалів

УДК 903.4(477.43)“636”

<https://doi.org/10.15407/arheologia2021.04.066>

© С. М. Рижов, В. О. Шумова* 2021

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТРИПІЛЬСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ БІЛЯ СЕЛА ГЛИБОЧОК НА ЧЕРКАЩИНІ

У статті розглянуто результати досліджень трипільського поселення Глибочок — фінальної фази розвитку небелівської локально-хронологічної групи в Буго-Дніпровському межиріччі. Звернено увагу на питання походження пам'яток канівської локальної групи, уточнено їхні територіальні та часові межі. Наведено дані про взаємопливі між прийшлим західнотрипільським і місцевим східнотрипільським населенням.

Ключові слова: трипільське поселення Глибочок, фінал середнього етапу В-II, взаємопливі між західнотрипільськими та східнотрипільськими общинами.

Важливою ланкою у дослідженні пам'яток трипільської культури є систематизація матеріалів, що походять із поселень західної генетичної лінії розвитку спільноти Кукутень-Трипілля. У кінці середнього етапу розвитку «західнотрипільські» пам'ятки зазнали максимального територіального поширення, при цьому особливо значення набуває проблема контактів і взаємопливів як між західнотрипільськими общинами, так і з племенами сусідньої східнотрипільської культури. У цьому напрямі видається актуальним вивчення матеріалів саме фіналу розвитку небелівської локально-хронологічної групи Буго-Дніпровського межиріччя, зокрема комплексу поселення Глибочок.

Поселення Глибочок (Звенигородський р-н Черкаської обл.) розташоване на західній околиці села і займає горизонтальну частину та схили плато лівого берега р. Гірський Тікіч, обмеженого зі сходу довгим яром і струмком, що тягнеться з півночі на південь, та сухою балкою (праве відгалуження яру), яка проходить у північно-західному напрямку, обмежуючи поселення з північно-західного боку. Із півдня долина річки та схили плато перері-

зані невеликими ярками, а північно-західний край закінчується східними схилами широкої балки. Територію поселення перетинають дві лісосмуги та ґрунтова дорога із лісопосадкою (рис. 1). Пам'ятка була відкрита під час розвідок В. М. Доманицького наприкінці XIX ст. (Доманицький 1889, с. 174-176). У 50-х роках ХХ ст. поселення обстежив А. І. Заболотський, а згодом співробітники Уманського краєзнавчого музею В. А. Стефанович та О. П. Діденко (Діденко, Стефанович, Чорномаз 2006, с. 140-141). Зусиллями В. К. Шишкіна отримано аерофотознімки десятків трипільських пам'яток Черкащини, одним із яких є дешифрування поселення Глибочок (рис. 2). Детальніше поселення обстежували загони Трипільської експедиції ІА НАН України (Круц, Рижов, Шумова 1982, с. 36-37; Круц, Рижов 1985, с. 45-56; Мовша 1984; 1986, с. 255-258; Шмаглій, Відейко 1992, с. 124-130).

За даними геомагнітної розвідки, поселення мало кругове планування жител у вигляді двох концентричних овалів, зорієнтованих по довжині NNW-ZZO (рис. 3). У північній частині поселення простежуються майже паралельні радіальні ряди площадок, що проходять від зовнішнього овалу до центру. Крім того, окремі рештки будівель розташовані і в центральній його частині (Ohlrau 2020, р. 247-249, fig. 154). Загальна площа поселення становить 100 га. Територія пам'ятки інтенсивно розорюється, на поверхні спостерігаються скупчення глиняної обмазки та фрагменти керамічного посуду.

У 1994—1995 рр. розкопано рештки двох спалених наземних дерев'яно-глиnobитних будівель (Рижов, Шумова 1995, с. 7-9; Рижов 1997, с. 134-135; Рижов 2000, с. 133-135). Площадка 1 була розташована на схилі південної частини зі струмком і входила у зовнішній овал забудови поселення. Після зняття шару оранки на межі чорнозему й гумусованого суглинку

* РИЖОВ Сергій Миколайович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, ORCID 0000-0001-9089-8309, sryzhov@ukr.net

ШУМОВА Валентина Олександрівна – старший викладач, ORCID 0000-0003-0176-7468, vshumova@ukr.net

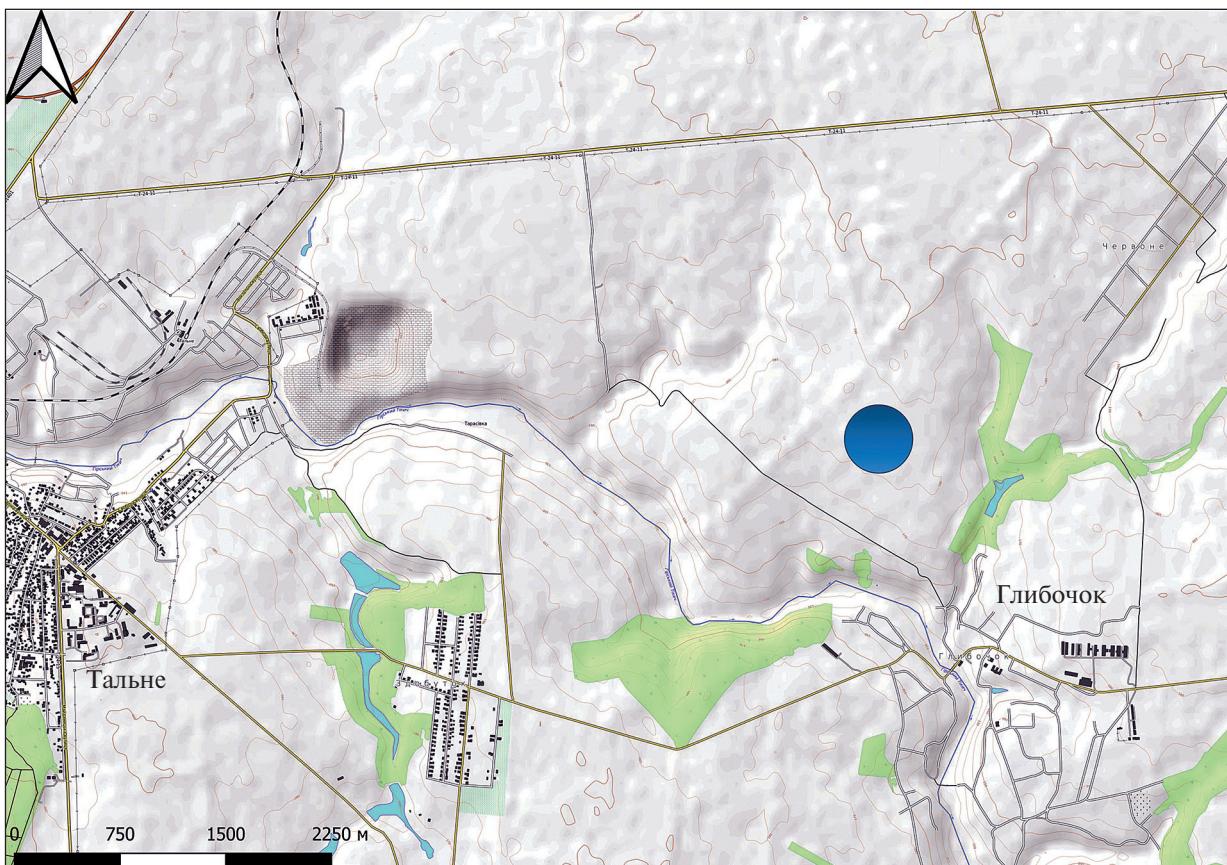

Рис. 1. Місцезнаходження поселення Глибочок

Fig. 1. Location of the Hlybochok settlement

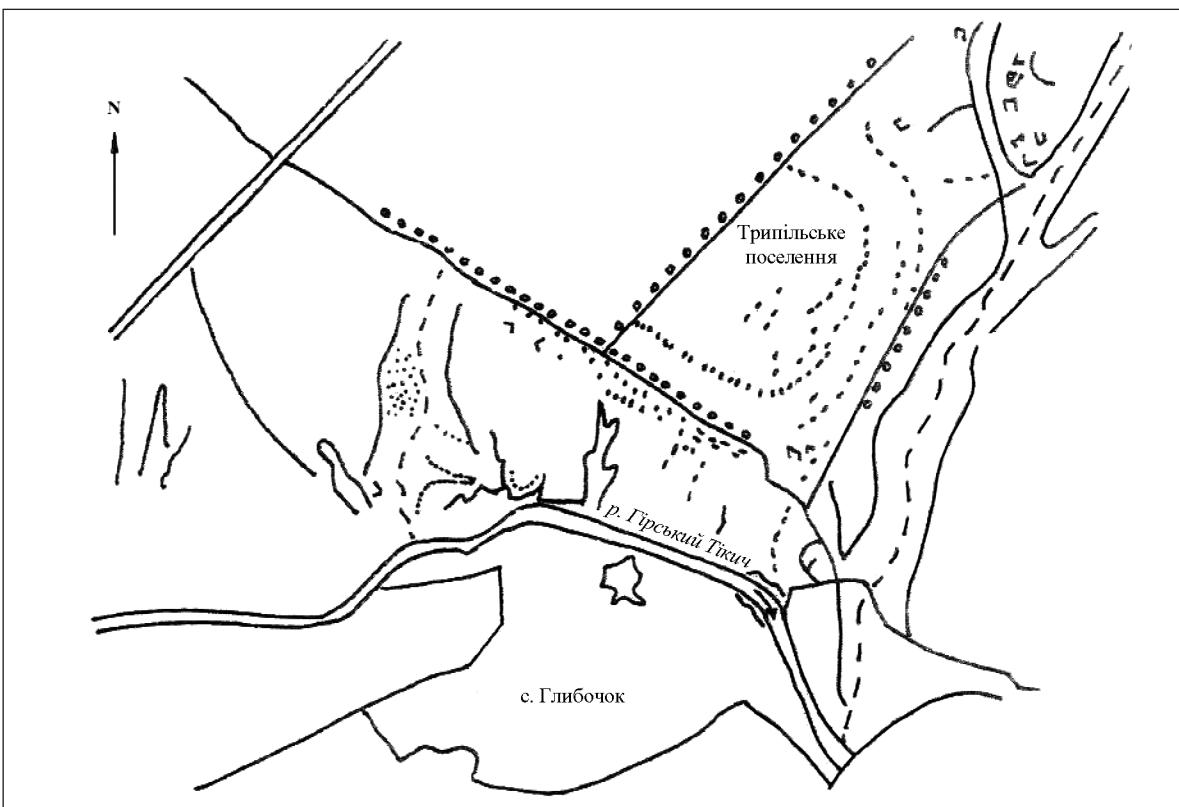

Рис. 2. Поселення Глибочок: план-схема за даними аерофотозйомки (за В. К. Шишкіним)

Fig. 2. The Hlybochok settlement: settlement plan according to aerial photography (by V. K. Shyshkin)

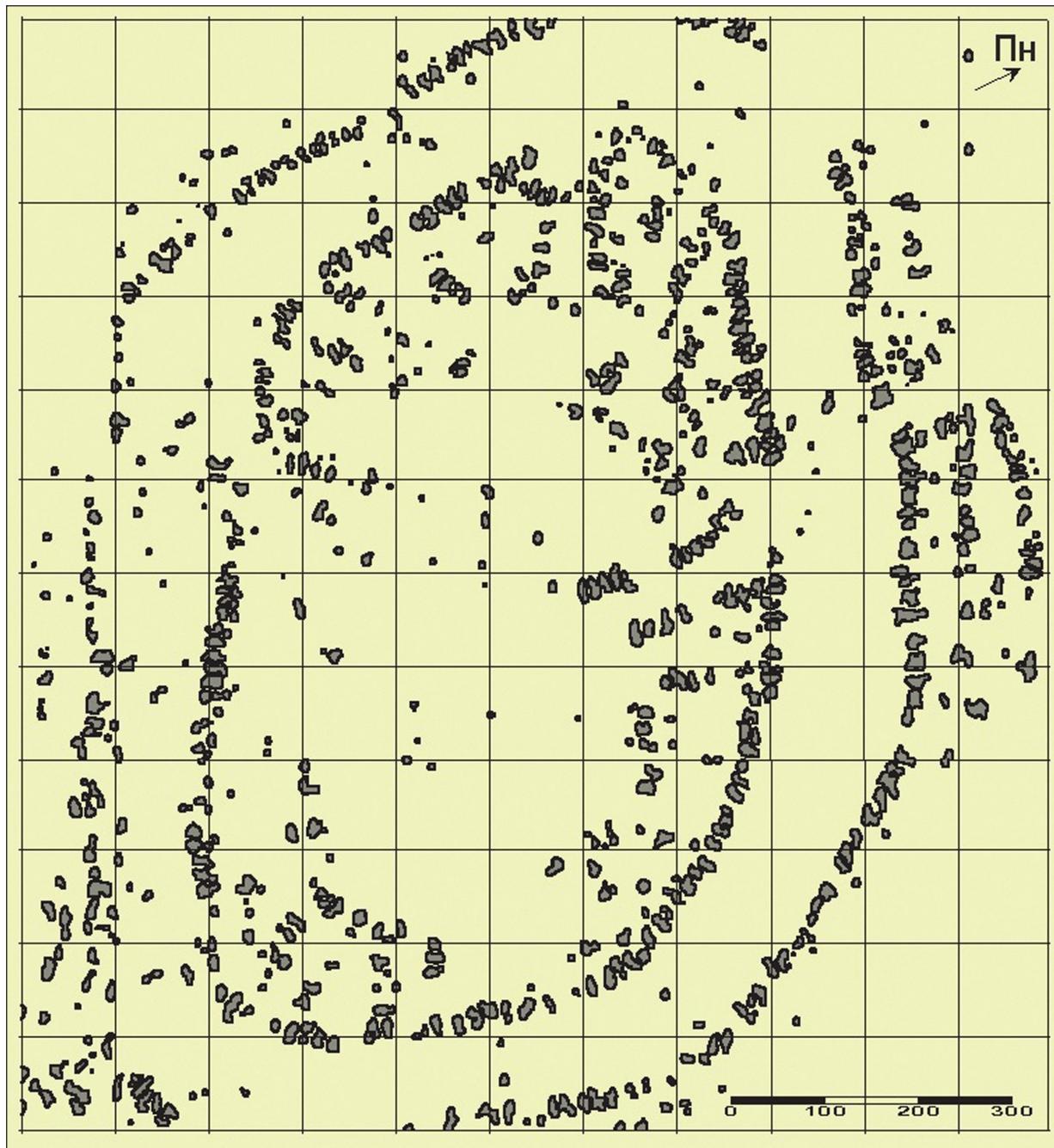

Рис. 3. Поселення Глибочок: план за результатами геомагнітної розвідки (Ohlrau 2020, p. 247-249, fig. 154)

Fig. 3. The Hlybochok settlement: settlement plan according to geophysical surveys (after Ohlrau 2020, p. 247-249, fig. 154)

($-0,45 - 0,55$ м) із незначним нахилом у південному напрямку були повністю відкриті рештки глинобитної будівлі. Майже горизонтальне залягання збігається з рельєфом місцевості на цій ділянці. Площадка у плані має майже прямоугольну форму з нерівними краями довжиною 15 м і шириною 8 м у північній частині та 7 м — у південній; по довжині зорієнтована із півдня на північ. Складалася вона із двох шарів обпаленої глини. Верхній шар залягання досяг міцний, особливо по північній і південній

сторонах. Інтенсивніше обмазка розтріскана в центральній частині та з її західного краю, де шар глини не лише розділений на більш-менш суцільні ділянки, а й перемежований глина-ною «крихтою». Залягання має рівну загладжену поверхню, іноді з хаотичними пальцевими розводами. Глина з рослинними домішками й піском у масі щільна, доволі високого випаду. Іноді обмазка зверху мала тонкий (1–2 см) добре загладжений шар підмазки з глини без домішок, що легко віddілявся від основи.

Щільніше залягання західного краю площа́дки мало саме такий вигляд завдяки більшій дії вогню, часто до стану ошлакованності, що свідчить про нерівномірний випал. У нижній частині шматків фіксувались відбитки дерев'яних конструкцій перекриття. Це були відбитки плах (заширшки 10—15 см) і жердин (діаметр 8—10 см). Відбитки переважно зорієнтовані впоперек довжини площа́дки. Біля західної межі на шматках обмазки з внутрішньої сторони стіни зафіксоване добре загладжене обличкування (товщина 1—2 см) з чистої каолінітого типу глини. Поверхня тиньку білого кольору була додатково пофарбована червоною вохрою.

Нижній (другий) шар обмазки був зосереджений у центральній та південній частинах площа́дки. Північна третина залишалась без глиняної підмазки у вигляді вирівняної земляної підлоги. Зафіксована глиняна підмазка більш-менш рівномірного низхідного випалу залягала розтріскам загладженим зверху тонким покриттям. На нижній поверхні місцями був помітний «негативний» відбиток ґрунту. У центрі площа́дки, на підмащеній долівці, близче до східного краю виявлено рештки овального у плані підвищення (діаметр 1,5 м; заввишки 0,4—0,5 м). На відміну від загально-го шару підмазки підлоги, глина підвищення загладжена більш ретельно. Зі східного краю частково зберігся напівовальний у перетині борт висотою 2—4 см. Обрамлення виконано з глини з великою кількістю рослинних домішок. Можна припустити, що ця конструкція слугувала відкритим вогнищем.

У західному напрямку від описаної споруди на підмазаній долівці виявлено робоче місце, у центрі якого знаходилась велика кам'яна зернотерка, зверху якої лежав розтирач округлої форми; з боків вона була обкладена дрібним камінням. Поряд лежали ще одна зернотерка і цілий кубок. У південно-східному куті було розташоване зведене на землі підвищення з добре загладженою поверхнею з глини із рослинними домішками. Воно мало в плані прямокутну форму ($1,7 \times 1,4$ м), висоту 5—7 см і було зорієнтоване по довжині з півдня на північ.

На схід від вимостки знайдено розвал сфероконічної посудини. У південній частині площа́дки розчищено два великих пласких камені та скupчення розвалів столового посуду: одного кратера, миски, кількох сфероконічних посудин. У центрі знайдено дві зернотерки, дві столові миски і велику посудину закритої форми. Біля північного краю площа́дки виявлено розвали кратера та двох столових мисок, розвал ку-

хонного горщика, окрім фрагменті столової кераміки, уламки дрібних пласких каменів, а також фрагменти глиняних відтяжок до ткацького верстата. Зауважимо, що більшість знахідок (знаряддя праці, кераміка, кістки тварин) були зафіксовані між обома шарами обмазки.

Площа́дку 1 можна реконструювати як залишки наземного дерев'яно-глиnobитного житла, що мало земляну підлогу, частина якої була підмащена тонким шаром глини із зведеним на цій долівці відкритим вогнищем. На підлозі першого поверху також знаходились підвищення прямокутної форми та робоче місце із зернотерками. Житло мало міжповерхове перекриття, що складалось із плах та жердин, покладених кінцями на поздовжні зовнішні стіни будівлі. Поверх дерев'яного настилу було нанесено шар глини (підлога другого поверху або горища). З внутрішнього боку стіни були потиньковані глиною без домішок, пофарбовані в білий колір і додатково розмальовані червоною вохрою. З огляду на те, що споруда була зведена на природному схилі, а міжповерхове перекриття мало бути горизонтальним, припускаємо, що зовнішні стіни будинку, особливо торцеві, мали різну висоту. Варто відзначити, що в житлі, крім зернотерок, розтирача та фрагментів відтяжок до ткацького верстата, інших знарядь праці та зооморфної й антропоморфної пластики не знайдено.

Площа́дка 2 була розташована у східній частині поселення на схилі яру зі струмком із лісосмугою та польовою дорогою. Залягання решток житла виявлено за 450 м на північній схід від розгалуження двох польових доріг і за 20 м на північ від краю лісопосадки. Площа́дка входила до другого (внутрішнього) овалу забудови поселення. Площа́дка 2 зафіксована на глибині 0,35—0,40 м від поверхні на рівні переходу від чорнозему до гумусованого суглинку. Верхній шар глиняної обмазки залягав не горизонтально, а мав нахил у південно-східному напрямку (різниця глибин становила 70—80 см).

У плані площа́дка мала майже прямокутну форму з більш-менш рівними краями, довжину 18 м, ширину в південно-східній частині 7,5 м, а в північно-західній — 4,5 м. Вона була зорієнтована по довжині з північного заходу на південний схід, у напрямку до центру поселення. Складалась із трьох шарів обпаленої глини. Верхній шар займав не всю плошчу, а мав вигляд розрізних ділянок та скupчень обмазки. У південно-східній і центральній частинах залягання було майже рівним, проте розтріскам. Глиняна обмазка зі значною домішкою полови мала не рівномірний, але

досить високий випал. Ошлаковані ділянки зафіксовано з південного краю площацки. Товщина верхнього шару обмазки від 2 до 5 см. Знизу шматків обмазки помітні відбитки вузьких плах, зоріентованих хаотично. По краях площацки траплялись аморфні фрагменти обпаленої глини, що відрізнялись за своїм складом будівельної маси, у якій була присутня значна домішка полови й використана каолінітова («біла») глина, тоді як для загального шару обмазки вживалась глина з високим вмістом сполук заліза («рябі глини»). Можливо, крихкі світлого кольору шматки — це залишки відшарованої обмазки внутрішнього боку зовнішніх стін будівлі.

Залягання другого шару обмазки визначило плошу та контур площацки, мало вигляд суцільного й досить щільного пласту зі шматків великих ($25 \times 15 \times 15$ —10 см) та середніх розмірів. Його поверхня виглядала майже рівною в центральній частині, а в північно-східній — із пониженням у південному напрямку. Обмазка залягання складалась із трьох нашарувань. Верхній — щільний загладжений пласт із добре вимішаної «рябої» глини з незначною рослинною домішкою в масі (товщина 1—3 см) наносився на шар глини зі значною домішкою полови (товщина 10—12 см). Випал досить високий, проте нерівномірний. У північно-західній звуженій частині спостерігається розрив шириною 15—20 см, що проходив упоперек площацки. Відокремлена розривом північно-західна ділянка в плані мала майже прямокутну форму (площа 18 м²).

Залягання у вигляді «плитчастої» обмазки з добре загладженою поверхнею складалось із трьох послідовних нашарувань. Верхній шар рівномірно намощений (4 см) глиною без рослинних домішок; під ним знаходився ще один аналогічний прошарок. Під цими двома «плитчастими» нашаруваннями зафіксовано ще один шар (товщина 2—3 см), що в масі мав значну домішку полови. Імовірно, вказана ділянка слугувала вхідною частиною до будинку, а розрив у заляганні свідчить про внутрішню поперечну стіну. Із рівнем другого шару пов’язані майже всі знахідки. У північно-східній частині площацки знайдено розвали кількох сфероконічних та біконічних посудин, а біжче до східного краю — розвал великої конічної миски та кратероподібної посудини. У центрі площацки знахідок було значно менше. Тут виявлено сфероконічну посудину, а неподалік у південному напрямку від неї —

скупчення плаского каміння, що було викладене у вигляді компактної вимостки.

У північному напрямку від центру, біжче до краю площацки знаходились фрагменти кухонного горщика й розвал великої столової посудини. У південно-східному куті, майже під краєм площацки було розміщено скупчення дрібного перепаленої каміння й велика зернотерка. Біля західного краю знайдено невелику кам’яну зернотерку, уламки столового посуду й фрагмент антропоморфної фігурки. У західній чверті площацки, під південним її краєм біля розриву в заляганні обмазки маємо розвал столової конічної миски та невелику кам’яну зернотерку. Скупчення каміння, фрагменти столового посуду та розвал тонкостінної біконічної посудини знайдено на південно-східній межі площацки, а за її межами, на рівні денної поверхні натрапили на уламки зернотерок, розвал амфори й частину антропоморфної фігурки.

Під час досліджень у нижній частині шматків обмазки спостерігались відбитки дерев’яних конструкцій — широких плах (15—20 см) та жердин (діаметр 10—12 см). Зоріентовані відбитки переважно паралельно до коротких зовнішніх стін житла. Лише в північно-західній третині зафіксовані відбитки дерева з орієнтацією по довжині площацки. Можливо, така конструкція передкриття пов’язана з внутрішньою перегородкою. На іншій частині площацки зафіксовано відбитки довгої колоди-сволока. На сволок та зовнішні довгі стіни перпендикулярно були покладені плахи, жердини, що згодом були обмащені зверху шаром глини з домішкою полови.

Після зняття другого шару зачищено долівку житла (третій шар обмазки). Земляна підлога була підмащена глиною не по всій площині, а лише в південно-східній його частині. Підмазка мала в плані майже прямокутну форму з нерівними краями. Товщина долівки (4—5 см) намощена в один шар або двома послідовними шарами глини з домішкою піску. Поверхня горбкувата, розтріскана на дрібні фрагменти й лежить із незначним нахилом у південно-східному напрямку.

Біжче до краю площацки, в південно-східній частині виявлено залишки відкритого вогнища. Черінь складався з досить масивного шару глини, розтрісканого на плитчасті фрагменти, і був дещо підвищений над рівнем долівки. Місцями по краях череня збереглися фрагменти бортика (товщина основи 7—10 см; висота 6—7 см). Вогнище в плані мало округлу форму (діаметр 1,0 м). Черінь укладений

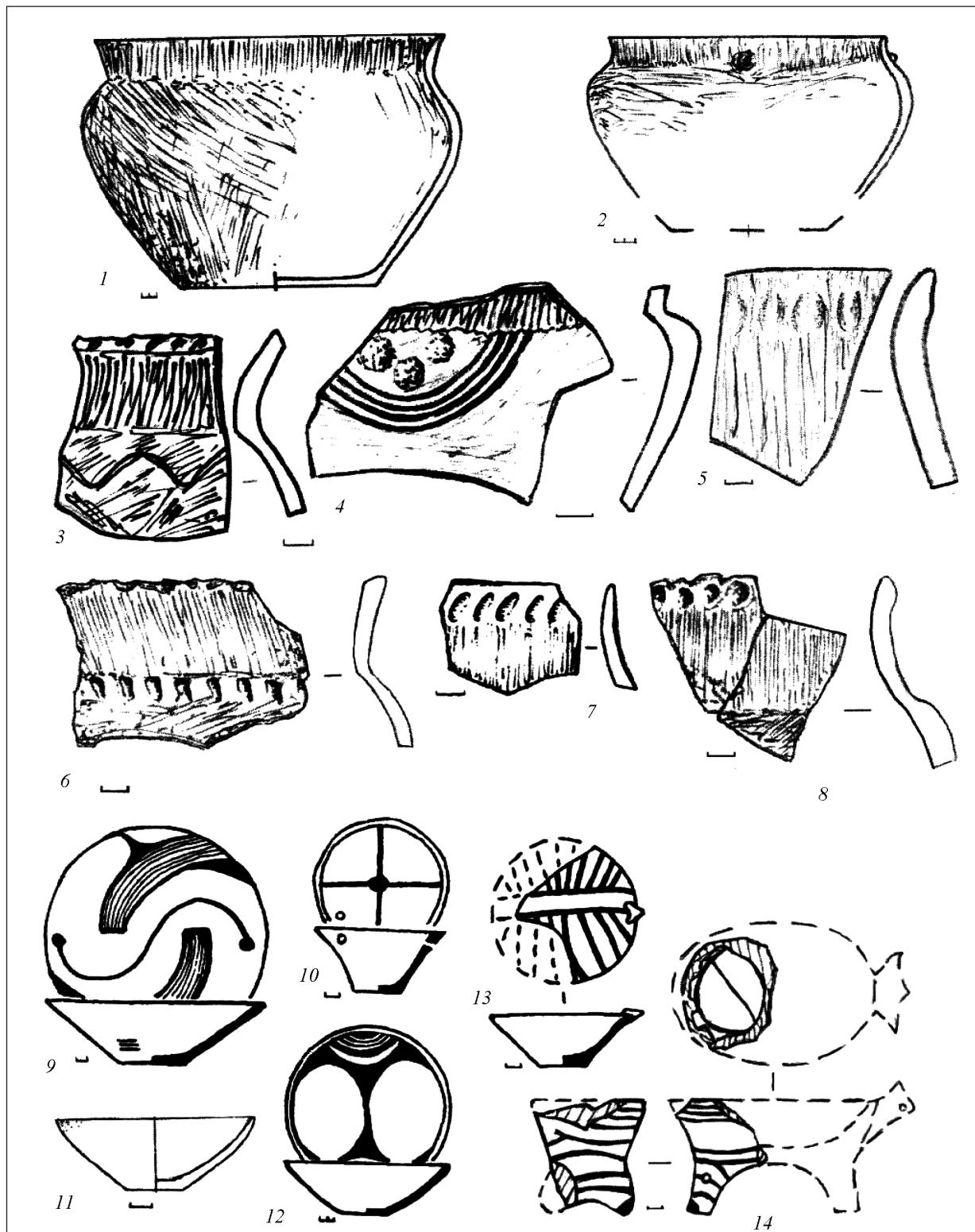

Рис. 4. Поселення Глибочок: 1—8 — кухонний посуд; 9—14 — столовий посуд
Fig. 4. The Hlybochok settlement: 1—8 — cooking ware; 9—14 — table pottery

глиною з домішкою піску, тоді як глина бортика містила рослинні домішки. На земляній підлозі за межами глиняної долівки знайдено розвали великої біконічної посудини, двох столових мисок і кам'яна зернотерка.

Площадка 2, на нашу думку, — це рештки зруйнованої в пожежі наземної дерев'яно-глиnobитної будівлі із земляною підлогою, що була частково підмашена тонким шаром глини, де було розташоване вогнище відкритого типу. Будівля мала міжповерхове перекриття, що складалось із колоди-сволока, широких плах і жердин та намощеного зверху шару глини з домішкою полови (підлога другого поверху). Із другим поверхом житла пов'язана внутрішня поперечна перегородка, що розділяла житлову та входну частини будівлі. Також у житлі було перекриття горища (верхній шар обмазки), що займало, імовірно, 2/3 площини будівлі.

Основну частину знахідок складає посуд, проте він представлений переважно фрагментами, що заважало визначенню форм і особливо орнаментальних схем. З огляду на сказане й те, що керамічні комплекси обох площадок майже ідентичні, вони розглядаються сумарно. Крім того, найвиразніші зразки також зачленено з підйомного матеріалу. Посуд за техніко-технологічними ознаками традиційно поділяється на кухонний і столовий.

Кухонна кераміка 6,0–7,0 % (від усього комплексу посуду) виготовлялась із «рябої» або суміші «рябої» й «білої» глин. Кераміка ліпилася із глиняної маси з домішками піску, жорсткі, рідше часток слюди і зерен кварцу. Майже третина кухонних посудин мала домішку товченої мушлі. Випал посуду відбувався переважно у відновному режимі. За формуою виділяються миски та горщики. Судячи з фрагментів, кухонні миски мали зрізано-конічну форму із закругленими краями вінець. Переважають високі або приземкуваті горщики з м'яким S-подібним профілем, високими округлими плічками, широкою горловиною й плавно відгинутими назовні або відносно високими, майже вертикальними вінцями. Посудини мали або недбало загладжену поверхню або були вкриті розчісами. Орнаментувались горщики бідно. По краю вінець нанесені горизонтальні ряди насічок, вдавлень, защипів, а самі вінця часто вкриті вертикальними розчісами. Інколи горизонтальний ряд вдавлень прямокутної або округлої форми проходить плічками посудини. Трапляються прокреслені лінії у вигляді зигзагу чи фестонів у поєднанні із пальцевими вдавленнями. Зрідка горщи-

ки мали ручки-защіпи або конічні наліпи. Частина горщиків, як і всі миски, зовсім не орнаментувалась (рис. 4: 1–8).

Столовий посуд поселення складає 93,0 % від усього керамічного комплексу. Посудини ліпились з озалізнених («ряба»-червона) глин — приблизно 20,0 %, а 15–20 % із каолінітових глин («біла»). Проте найчастіше спостерігається тісто з суміші в різних пропорціях указаних вище глин (понад 60,0 %). Здебільшого до гончарної маси додавалися штучні домішки, а саме грубозернистий піскок, зерна кварцу, дрібний білоглиняний або червоноглиняний шамот, зрідка трапляються частинки вапняку. Є невелика кількість кераміки, виготовленої з відмуленої («чистої») глини й незначним природним вмістом дрібного піску (15,0–20,0 %). Поверхня посудин була добре загладжена та вкрита тонким шаром білоглиняного ангобу. Шар обличкування фарбувався вохрою в різні відтінки жовто-червоного кольору. У мисок ангобом і фарбуванням вкривалась здебільшого лише внутрішня поверхня. Частина посуду зберегла лискування. Дуже рідко трапляється кераміка з добре загладженою поверхнею, але без ангобування й фарбування. Посудини прикрашались монохромним розписом, нанесеним чорною або темно-буруватою фарбами. Орнамент займав верхню частину тулуба, а миски розписувались тільки по внутрішній поверхні. Іноді трапляються посудини зовсім без розпису. Випал посуду здійснено рівномірно у високо-температурному оксидаційному режимі.

Визначення форм та опис орнаментальних схем кераміки з пам'яток Буго-Дніпровського регіону наведені в низці публікацій (Круц, Рижов 1985, с. 46, 51; Рижов 1993, с. 102, 104; 2000, с. 459–473; Ryzhov 2012, с. 139–168; Овчинников 2014, с. 143–145). Незважаючи на значну кількість фрагментованого матеріалу з поселення Глибочок, удалось реконструювати низку форм (блізько 45,0 % від усієї столової кераміки) та низку орнаментальних схем (блізько 25,0 % від усієї столової кераміки). За формуою виділяється кілька типів, серед яких виокремлюються підтипи та варіанти.

Миски представлені двома підтипами: *підтип 1* — зрізано-конічні; *підтип 2* — напівсферичні. Зрізано-конічні миски поділяються на варіанти: *варіант 1* — миски з прямыми стінками та загостреними краями вінець (іноді це зооморфний наліп). *Варіант 2* — миски з трохи увігнутими стінками, край вінець яких загострені або потовщені та горизонтально зріза-

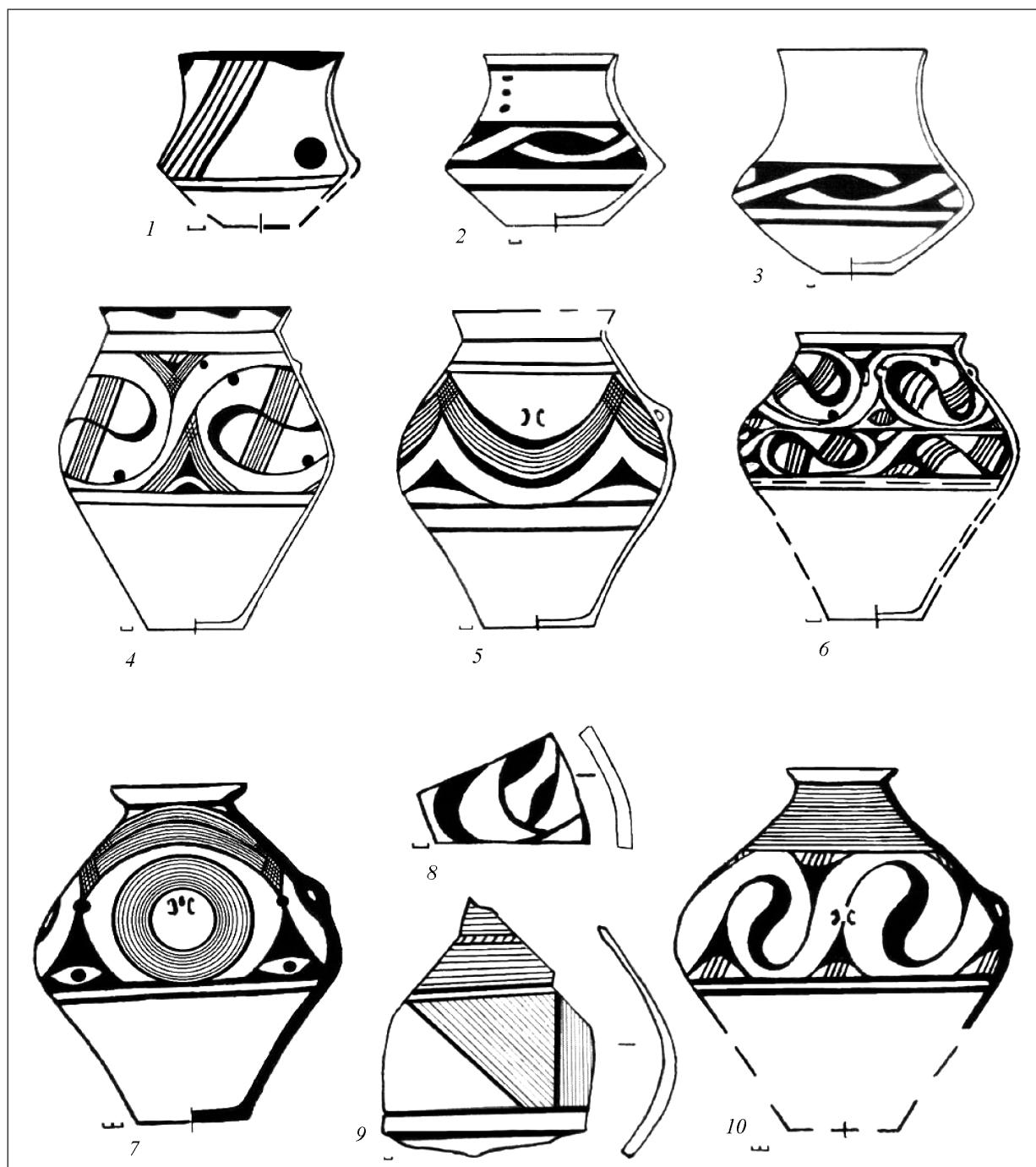

Рис. 5. Поселення Глибочок: 1—10 — столовий посуд

Fig. 5. The Hlybochok settlement: 1—10 — table pottery

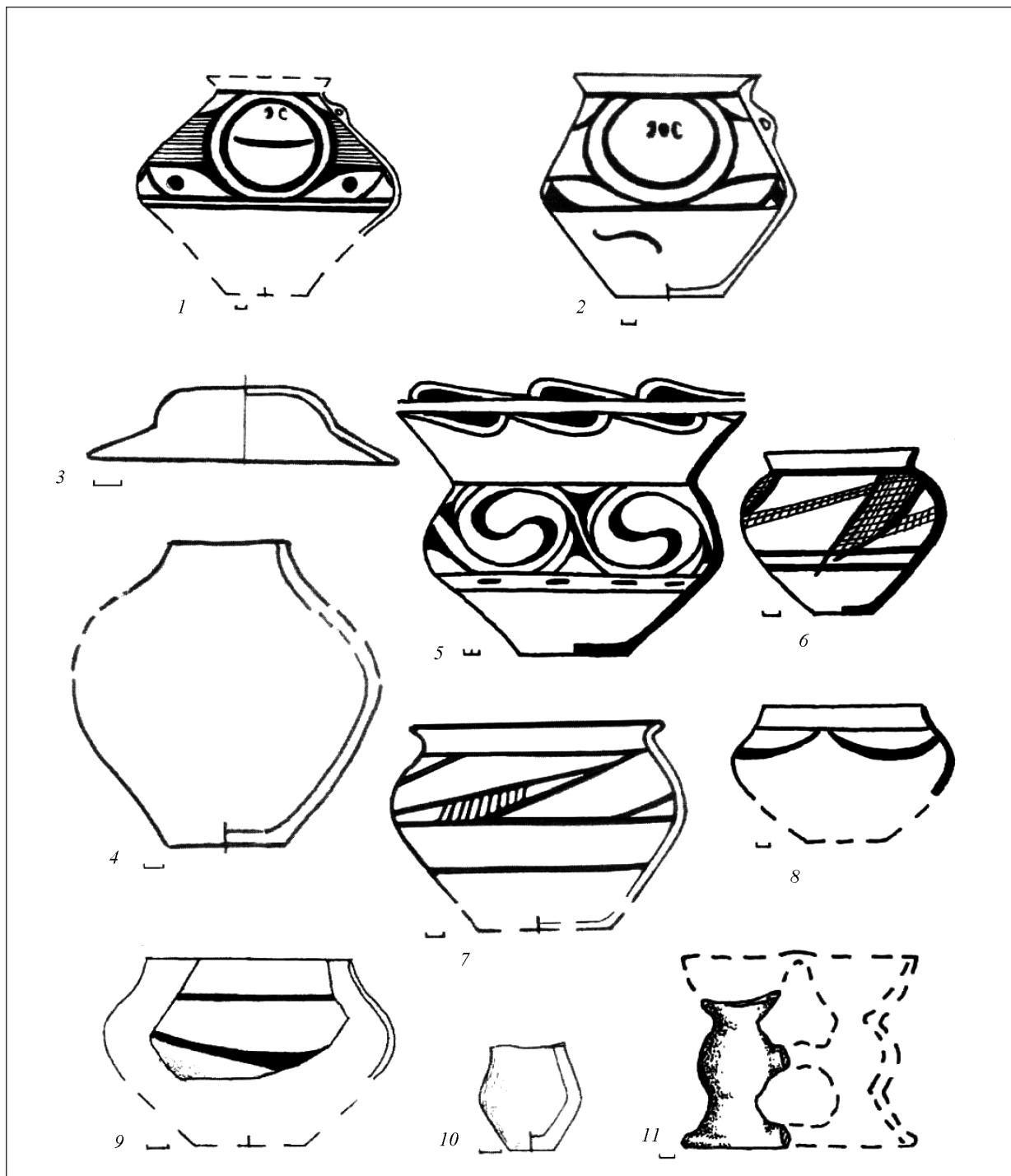

Рис. 6. Поселення Глибочок: 1—11 — столовий посуд
Fig. 6. The Hlybochok settlement: 1—11 — table pottery

ні; *варіант 3* становлять як високі, так і низькі миски з дешо опуклими стінками й загостреними краями вінець.

Підтип 2 — миски напівсферичні з відносно широкими денцями, опуклими стінками, краї вінець або трохи загнуті до середини, або розміщені вертикально. Рідкісною західкою є фрагмент овальної в плані зоомиски на ніжках (рис. 4: 14). Прикрашались миски кількома орнаментальними схемами. Найчастіше вживалась та, що складалась із двох дугоподібних стрічок, які спускаються від вінець і заходять одна за одну на дні посудини. Іноді стрічки заповнювались тонкими паралельними лініями, а інколи між дугами вписувались хвилеподібні смуги з колами на кінцях. Зрідка трапляється композиція з двох зафарбованих трикутників, що зливаються вершинами в центрі dna миски утворюючи на полі два «негативні» (фон) овали у вигляді «8». Існує ще одна схема, це дві широкі лінії, що перетинаються в центрі dna у вигляді хреста. Часто миски оздоблювались лише по краю вінець групами дрібних штрихів, широкою смugoю або стрічкою, заповненою зафарбованими трикутниками. Є миски, де від вінець до центру dna вписані широкі радіальні смуги. Імовірно, застосовувались також малюнки фестонів та фігури у вигляді концентричних кіл (рис. 4: 9—14).

Кубки (кубкоподібні) — посудини невеликі, тонкостінні, з вузьким денцем, низькими широкими ледь опуклими плічками та ввігнутими вінцями. Зафіковано фрагмент кубка з однією вертикальною ручкою. У розписі переважав вузький фриз на плічках із хвилеподібних горизонтальних дуг з овальним потовщеннем в центрі дуги. Зрідка трапляється розпис, що займає верхню половину корпусу посудини й складається з груп кількох навскісних паралельних тонких ліній. В орнаментації кубків також вживалась схема, де один широкий фриз вертикальними лініями поділено на метопи й тригліфи (рис. 5: 1—3).

Найпоширенішими є *біконічні та сфероконічні* посудини. Вони представлена двома підтиповими. До першого належать посудини з широкими, гостроребрими або дешо округлими плічками (часто з ручками-вушками), прямими або трохи опуклими стінками верхньої частини корпусу, вузькою горловиною та невисокими різко відігнутими прямими чи лійчастими вінцями. Другий підтип становлять великі посудини з відносно широким денцем, вузькими округлими плічками на середині висоти тулуба, широкою горловиною й високими, прямы-

ми, плавно відігнутими вінцями. Під шийкою вінець розташовані одинарні або подвійні конічні наліпи або невеликі ручки-вушка.

Більшість посудин указаних типів орнаментувались схемою у вигляді S-подібних дуг. Частина посудин має верхній фриз розпису з поясу горизонтальних паралельних тонких ліній, ряду фестонів, навкісних широких смуг. Також на посудинах трапляється схема, де у вузький фриз вписані овали чи групи вертикальних ліній, що об'єднувались навкісними дугами-тangentами. Трапляються фестонні композиції та горизонтальні фризи, розділені на метопи. Іноді в широкий пояс вписані дуги-волюти, що заходять одна за одну і мають зафарбовані листоподібні закінчення. Лише на фрагментах фіксуємо малюнки «Tangentenkreisband» та «совиний лик». Майже третина посудин цих типів була з двофризовим розписом (рис. 5: 4—9).

Амфори — невеликі посудини з відносно високими округлими чи гостроребрими плічками, широкою горловиною та невисокими, круто відігнутими вінцями. Під шийкою вінець розташовані дві ручки-вушка. Орнаментувались овалами, що об'єднані горизонтальними смугами в один широкий пояс. Малюнок часто доповнювався стрічкою тонких ліній, зафарбованими колами й трикутниками (рис. 6: 1—2).

Грушоподібні посудини з широкими округлими плічками представлені лише у фрагментах незначною кількістю. Мають вертикальну циліндричну горловину або вінця, нахилені всередину посудини. Розпис не підлягає реконструкції (рис. 6: 4).

Покришки супроводжують указаній вище тип. У комплексі виділено два їх підтипи: перший — ступкоподібні покришки, другий — невисокі шоломоподібні (рис. 6: 3).

Ще один тип — *кратер*. Це великі приземкуваті посудини з низькими округлими плічками, широкою горловиною та високими прямими (зрідка лійчастими) вінцями-роз трубами. Прикрашались кратери у два фризи. Нижній пояс займали S-подібні фігури, а верхній фриз на вінцях мав вигляд горизонтального ряду напівовалів, що також іноді прикрашав і внутрішню їх поверхню. Інколи на вінцях трапляється і більш складна композиція (рис. 6: 5).

Горщики як тип посуду поділяється на два підтипи. До першого віднесені невеликі округлотілі, з широкими плічками й майже вертикальними вінцями. Другий підтип представлений посудиною з високими округлими плічками, широкою горловиною та невисокими, плавно відігнутими вінцями. Орнаментувались горщики спрощеними схемами — фес-

тони або широкі лінії, що сходяться під кутом (рис. 6: 6–9).

Судячи з фрагментів також маємо *бінокле-подібні посудини* з напівсферичними чашами та округлими центральними частинами (рис. 6: 11). У колекції столової кераміки наявна ціла мініатюрна посудина без розпису, що передає біконічну форму (рис. 6: 10).

Серед столової кераміки за формою (тип, варіанти) миски складають 54,5 %. Наявність великої кількості такого типу мисок можна пояснити особливістю їхнього профілю та внутрішнім декором. Розпис зберігається лише на 20,0 % (від цього відсотка вираховується кількість за орнаментальними схемами). Найуживанішими є миски, розписані напівдугами, що заходять одна за одну в центрі (кометоподібна схема) — 48,0 %, з малюнком, розташованим лише по краю вінець (спрощено-лінійна схема), 21,0 %. На мисках, де фігури нанесені у вигляді зімкнутих вершинами зафарбованих трикутників й «негативних» овалів (вісімкоподібна схема), — 17,0 %. На інші схеми для мисок (радіальна, хрестоподібна, фестонна, концентричних кіл) сумарно припадає 14,0 %.

«Закриті» форми столового посуду складають 45,5 %. Із них кубки (кубкоподібні) — 7,8 %; біконічні та сфероконічні посудини — 21,0 %; амфори — 4,0 %; грушоподібні — 3,4; покришки — 1,1 %; кратери — 5,3 %; горщики — 1,8 %; біноклеподібні — 1,1 %. Провідними у розписі є малюнки із S-подібними дугами (меандрова схема) — 43,0 %; з овалів чи груп вертикальних ліній, замкнених у фриз дугами-тangentами (тangentна), — 12,0 %; овали та горизонтальні стрічки в широкому фризі (лицьова) — 8,0 %; горизонтальний пояс, де метопи чергуються із тригліфами (метопна), — 10,3 %; горизонтально розміщені фестони (фестонна) — 6,5 %; ряди із зафарбованих трикутників, напівовалів, груп навкісних ліній (спрощено-лінійна) наявні в межах — 6,8 %. Решта орнаментальних схем (волютна, хвилеподібна, композиція «Tangentenkreisband» та малюнок «совиний лик») представлені переважно на фрагментах посуду і разом складають 13 %.

Майже третина посуду має двофризовий декор, решта скомпоновані в один широкий чи вузький пояс.

Серед пластики є уламки схематичних стоячих антропоморфних фігурок на веретеноподібній ніжці. Знайдено також фрагмент антропоморфної статуетки на масивній циліндричній базі. Пластика ліпилась із гончарного тіста, схожого за своїм складом на формувальні маси

столового посуду. Фігурки ангобувались і фарбувались у блідо-червоний колір, помітно розпис тонкими чорними лініями (рис. 7: 1–4).

До знарядь праці належать кілька фрагментованих округлих глиняних відтяжок. У колекції є ціле тесло з кам'яної породи бурово-червоного кольору та гранітні цілі і в уламках розтирачі та зернотерки (рис. 7: 5–7).

Вивчення здобутого матеріалу і насамперед керамічного комплексу дозволяє віднести поселення Глибочок до пізньої фази небелівської локальної групи кінця середнього етапу розвитку західнотрипільської культури (друга половина етапу В-II). Абсолютне датування пам'ятки в межах 3925—3825 рр. до н. е. (Hargre et al. 2021). На цьому ступені, порівняно з попередніми, спостерігаємо певні відмінності у виготовленні кераміки, а саме в приготуванні гончарних формувальних мас як для кухонного, так і для столового посуду.

Для кухонної кераміки частіше використовувались у різних пропорціях суміші «рябих» (озаліznених) та «білих» (каолінітового типу) глин із домішками: переважно пісок, жорства, дрібного шамоту, рідше подрібнений вапняк і мушля. За формами це миски зрізано-конічної форми та горщики з м'яким S-подібним профілем, високими округлими плічками, широкою горловиною й плавно відігнутими або майже вертикальними вінцями. Уже частіше трапляються горщики із загладженою поверхнею (іноді із зовнішнім обличкуванням), а оформлення розчісами кількісно зменшується. Орнаментація горщиків спрощується: по краях вінець проходять ряди насічок, наколів, зашипів, а на плічках маємо горизонтальний ряд вдавлень і прокреслені лінії у вигляді кутів, фестонів у поєднанні із пальцевими вдавленнями.

У техніко-технологічних прийомах виготовлення столового посуду значних змін не відбувається. У гончарних масах переважно застосовувались «білі» глини, рідше «червоні», але домінуючими стає гончарне тісто з їх суміші. Штучними домішками переважно стають пісок і жорства; «чиста» відмулена глина застосовувалась рідше, переважно як ґрунтovий шар під розпис.

Помітних змін у формах столового посуду не спостерігаємо, хіба що кратери з вінцями-розтрубом, миски з ледь опуклими стінками; грушоподібні посудини з високою циліндричною горловиною трапляються значно рідше. Більше стає посуду гостропрофільованої форми. У чорному монохромному розписі використання різноманітних орнаментальних схем із їх варіаціями зменшується, проте домінантними за-

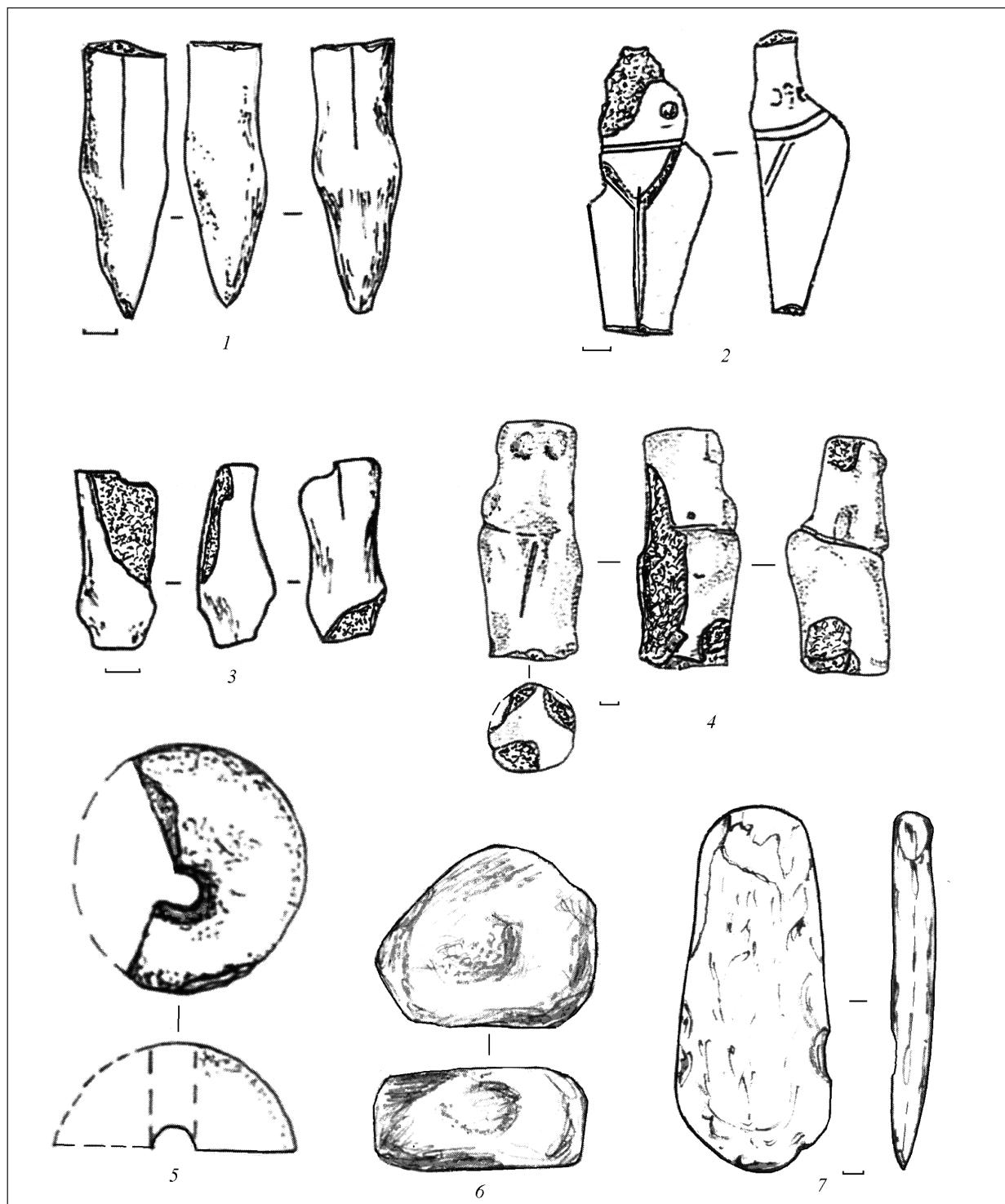

Рис. 7. Поселення Глибочок: 1—4 — антропоморфна пластика; 5 — глиняна відтяжка; 6 — кам'яний розтирач; 7 — кам'яна сокира

Fig. 7. The Hlybochok settlement: 1—4 — anthropomorphic figurines; 5 — loom weight; 6 — milling-stone; 7 — stone axe

лишаються меандрові малюнки при помітному зростанні в декорі частки метопних, тангенцій, фестонних, спрощено-лінійних композицій. Орнамент заповнював один широкий фриз або компонувався двома поясами. У розписі мисок переважає кометоподібний та вісімккоподібний малюнок, а зовнішня орнаментація практично не застосовується. Загалом виконання орнаменту спрощується (Круц, Рижов 1985, с. 46, 51; Рижов 1993, с. 109-110; 2000, с. 459-473; 2007, с. 454-457; 2012, с. 94-100).

Із небелівською локальною групою пов'язане просування західнотрипільських племен у північно-східному напрямку в ареал Середнього Подніпров'я, де ще В. Хвойка відкрив поселення Пекарі, Кононча, Хмільна. Свого часу, проводячи дослідження, Т. С. Пассек звернула увагу на схожість між отриманими нею матеріалами і комплексами одночасних пам'яток Побужжя (Пассек 1949, с. 212). Тривалий час дослідники зараховували пам'ятки, відмінні за своїми етнокультурними рисами та широкими часовими й територіальними межами, до канівського локального варіantu чи групи (Мовша 1971, с. 167-169; 1972, с. 3-23; 1975, с. 69-71; 1990, с. 169-174; Цвек 2006, с. 2730; Овчинников, Назаров 2001, с. 179-182; Овчинников 2004, с. 288-299).

Проаналізувавши комплекси пам'яток басейну р. Рось, М. Ю. Відейко запропонував досить детальну періодизацію поселень і уточнив ареал їх поширення, вказавши на окремі техніко-технологічні особливості у виготовленні кераміки. Витоки канівської групи він пов'язав із пам'ятками типу Небелівка (Відейко 1989, с. 61-66). Розробляючи тему поселень Канівщини, Е. В. Овчинников зосередив увагу на техніко-технологічному аспекті виробництва кераміки, зокрема використанні озалізнених глин із мінімальними природними домішками (відмулена глина), і на цій підставі заливчив до канівських пам'яток поселення басейну р. Вільшанка, хоча останні в цілому суттєво не відрізняються від кераміки небелівської групи.

Зрозуміло, що використання різновидів глин і домішок у виробництві посуду залежить не тільки від стаїх технологічних традицій, але і від наявності місцевих легко-доступних покладів гончарної сировини. За морфологічними та стилістичними ознаками кухонна кераміка подібна до «небелівської», хіба що в декорі спостерігаємо ряди відбитків зубчастого штампу, відтиски мотузки, пальцеві вдавлення, різноманітні наліпи. Столові розписні посудини за формою і орнаментацією також подібні до «небелівського» посуду, про-

те з'являються й власне «канівські» зображення («роздвоєне дерево», малюнки тварин).

Серед меандрових, волютних, метопних, фестонних схем і композицій «Tangentenkreisband» та «совиний лик» помітна певна своєрідність у їх виконанні. Важливою ознакою пам'яток канівської групи є відчутна кількість в керамічних комплексах частки імпортної «східнотрипільської» кераміки із заглибленим декором (миски, кубки, сфероконічні й грушоподібні посудини, горщики). На столовому червоно-глиняному посуді орнамент виконувався стрічками з кількох паралельних заглиблених ліній (меандри, фестони, кути), а на бурих, темно-сірих посудинах — із лискуванням, у вигляді наколів чи тонких прокреслених ліній (дуги, навкіні лінії, варіації зображень «дерева світового»).

У свою чергу розписній столовий посуд потрапляв до сусідніх східнотрипільських племен саме з боку канівських общин. Певні особливості спостерігаємо також у плануванні й житлобудуванні пам'яток канівської групи, що займають територію межиріччя Росі та Дніпра в районі міста Канева. Підкреслимо, що общини західнотрипільської канівської групи проіснували без значних змін у матеріальній культурі тривалий час — аж до появи «східнотрипільського» населення лукашівського локального варіantu, відігравши при цьому роль контактної ланки між племенами обох генетичних ліній розвитку культурно-історичної спільноті Кукутень—Трипілля (Овчинников 2012, с. 13-26; 2014, с. 141-152, 181-185).

На корінній території фінального етапу розвитку небелівської локальної групи в кераміці з'являються окремі стилістичні елементи розпису, що набудуть свого поширення і стануть типовими для посуду вже у середовищі наступної, томашівської локально-хронологічної групи. Це явище було не лише результатом «внутрішнього» розвитку орнаментальної стилістики кераміки небелівської локальної групи, але й частковим впливом із боку общин етапу В-ІІІ (етап В-ІІІ див.: Мовша 1972, с. 16; Сорокин 1989, с. 50; Рижов 2007, с. 442-443; Ryzhov 2012, с. 80-81) сусідньої чечельницької локально-хронологічної групи Побужжя (Шмаглій, Відейко 2003, с. 125; Рудь 2017, с. 41, рис. 1: 1—10).

Пізніше, вже на етапі С-І, спостерігаємо другу хвилю масової міграції прито-дністровських общин із пам'яток типу Старі Бодражі й ранніх поселень бринзенської локальної групи, що сформували в Буго-Дніпровському межиріччі косенівську локально-хронологічну групу Кукутень-трипільської культурно-історичної спільноті.

- Видейко, М. Ю. 1989. Каневская группа трипольских поселений: *Современные историко-археологические исследования*. В: Депонент в ИНИОН АН СССР. 02.02.1989, № 36853: Киев: с. 61-66.
- Діденко, О., Стефанович, В., Чорномаз, Б. 2006. *Збірник археологічних пам'яток Уманщини*. Т. 1. Умань: Уманське видавничо-поліграфічне підприємство 203000.
- Доманицкий, В. Н. 1899. Исследование площадки с расписными сосудами в Звенигородском и Уманском уездах. *Археологическая летопись Южной России*. Т. I., с.174-176.
- Круц, В. А., Рыжов, С. Н., Шумова, В. А. 1982. *Отчет Тальянковского отряда о работе Трипольской экспедиции в 1982г.* Науковий архів ІА НАНУ, ф. е., 1982/21а.
- Круц, В. О., Рижов, С. М. 1985. Фази розвитку пам'яток томашівсько-сушківської групи. *Археологія*, 51, с. 45-56.
- Мовша, Т. Г. 1971. Середній етап трипільської культури, В: Телегін, Д. Я. (ред.). *Археологія Української РСР*. Т. I. Мідний вік, ч. 3, гл. 2. Київ: Наукова Думка, с. 165-177.
- Мовша, Т. Г. 1972. Періодизація і хронологія середнього та пізнього Трипілля. *Археологія*, 5, с. 3-23.
- Мовша, Т. Г. 1975. Две паралельные линии в развитии трипольской этнокультурной области. В: Артеменко, И. И.(ред.) *Новейшие открытия советских археологов*. Тезисы докладов международной конференции. Киев: ИА НАНУ, с. 69-71.
- Мовша, Т. Г. 1988. Томашовская локальная группа Трипольско-кукутенской общности. *Studia Praehistorika*, 9, с. 84-110.
- Мовша, Т. Г. 1990. Актуальные проблемы истории позднетрипольского населения Днестро-Днепровского междуречья. В: Збенович, В. Г. (ред.). *I Полевой семинар*. Тезисы докладов «Раннеземедельские поселения-гиганты трипольской культуры». Тальянки; Веселый Кут; Майданецкое; Киев, с. 169-174.
- Мовша, Т. Г. 1993. Трипільсько-Кукутенська спільність — феномен у стародавній історії Східної Європи (до проблеми виділення культур). *Записки Наукового Товариства імені Тараса Шевченка* (ЗНТШ). *Праці археологічної комісії*, ССХV, с. 24-58.
- Овчинников, Э. В., Назаров, А. В. 2001. Разведки трипольских памятников на Черкащине. *Археологічні відкриття в Україні, 1999—2000*, с. 179-182.
- Овчинников, Е. 2004. Трипольська культура на Канівщині. В: Черняков, І. (ред.). *Трипільська цивілізація у спадщині України*. Матеріали науково-практичної конференції. Київ: Просвіта, с. 288-299.
- Овчинников, Е. В. 2012. Розписна кераміка канівської групи Кукутень-Трипілля. *Археологія*, 1, с. 13-26.
- Овчинников, Е. В. 2014. *Трипільська культура Канівського Подніпров'я (етап В-II — С-I)*. Київ: ІА НАНУ.
- Пассек, Т. С. 1949. Пороська археологічна експедиція за 1945р. *Археологічні Пам'ятки УРСР*, 1, с. 209-222.
- Рижов, С. М. 1993. Небеливська група пам'яток трипільської культури: *Археологія*, 3, с. 101-114.
- Рижов, С. М., Шумова, В. О. 1995. Розкопки трипільського поселення біля села Глибочок. В: Заєць, І. І. (ред.). *XIV Вінницька обласна історико-краснавча конференція*. Тези доповідей. Вінниця, 6 вересня 1995р., с.7-9.
- Рижов, С. М. 1997. Розкопки трипільського поселення біля села Глибочок на Черкащині. *Пам'ятки та визначні місця Шевченківського краю. Проблеми охорони та дослідження*. Тези доповідей науково-практичної конференції 27—28 травня 1997. Київ, с. 134-135.
- Рижов, С. М. 2000. Трипільське поселення біля села Глибочок. *Археологічні відкриття в Україні, 1994—1996*, с. 133-135.
- Рижов, С. Н. 2000. Расписная керамика томашовской локально-хронологической группы трипольской культуры. *Stratum-plus*, 2, с. 459-473.
- Рижов, С. 2007. Сучасний стан вивчення культурно-історичної спільноти Кукутень-Трипілля території України. В: Расамакін, Ю., Рижов, С. (ред.-упоряд.). *О. Ольжич. Археологія*. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, с. 437-478.
- Рудь, В. С. 2017. Чечельницькі імпорти та наслідування в Майданецькому: постановка проблеми. *Магістеріум. Археологічні студії*, 67, с. 38-41.
- Сорокин, В. Я. 1989. Культурно-исторические проблемы племен среднего Триполья Днестро-Прutского междуречья. *Известия Академии Наук Молдавской ССР (серия общественных наук)*. Кишинев, 3, с. 45-59.
- Цвек, О. В. 2006. *Поселення східнотрипільської культури*. Київ: ІА НАНУ.
- Шмаглій, М. М., Відейко, М. Ю. 1992. Трипільські поселення на Черкащині. *Археологія*, 3, с. 124-130.
- Шмаглій, М. М., Відейко, М. Ю. 2003. Майданецько — трипольский протогород. *Stratum-plus*, 2, с. 44-140.
- Ryzhov, S. N., 2012. Relative Chronology of the Giant-Settlements Period BII—CI. In: Menotti, F., Korvin-Piotrovskiy, A. G. (eds.). *The Tripolie Culture Giant-Settlements in Ukraine: Formation, Development and Decline*. Oxford: Oxbow Books, p. 79 115.
- Hargr, T. K., Diachenko, A., Rassamakin, Yu. Y., Chernovol, D. K., Shumova, V. A., Nechitailo, P., Chabaniuk, V. V., Tsvek, E. V., Bilas, N. M., Pohoralskyi, Ya. V., Eccles, L. R., Kennett, D. J., Ryzhov, S. N. 2021. *Combining Relative Chronology and AMS 14C Dating to Contextualize Megasites', Serial Migrations and Diachronic Expressions of Material Culture in the Western Tripolye Culture, Ukraine. Documenta Praehistorica*, 48. DOI: 10.4312.dp.48.11
- Ohlrau, R. 2020. *Maidanets'ke: Development and Decline of a Trypillia Mega-site in Central Ukraine*. Scales of Transformations in Prehistoric and Archaic Societies 7. Leiden: Sidestone Press.

Надійшла 11.10.2021

С. Н. Рижов¹, В. А. Шумова²

¹ Кандидат исторических наук, старший научный сотрудник

² Старший преподаватель

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ТРИПОЛЬСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ ВОЗЛЕ СЕЛА ГЛЫБОЧЕК НА ЧЕРКАЩИНЕ

Трипольское поселение расположено на западной окраине села Глыбочек (бывший Звенигородский р-н Черкасской обл.), на плато правого берега реки Горный Тикич. Согласно геофизическим исследованиям, размеры памятника достигали 100 га, а его постройки были организованы в два эллиптических ряда. Остатки двух площадок были раскопаны в 1994—1995 гг.

Площадка 1 находилась в южной части внешнего ряда застройки, а площадка 2 – во втором, внутреннем ряду в восточной части поселения. Остатки обоих домов имели прямоугольную в плане форму и включали несколько слоев обожженной глины. На первом этаже исследованы открытые очаги. Второе жилище также включало вымостку прямоугольной формы с зернотерками. Жилые помещения находились на втором этаже построек. Большинство материала, в основном кухонная и столовая керамика, найдены между слоями обожженной глины.

Кухонная керамика (6–7 %) представлена коническими мисками и горшками с S-видным профилем. Орнаментированы слабо. Столовая керамика (92–93 %) представлена посудой, украшенной монохромной черной росписью. Около 45 % форм и около 25 % орнаментальных схем удалось реконструировать. Формы представлены мисками, кубками, биконическими и сферо-коническими сосудами, амфорами, грушевидными сосудами, крышками, кратерами, горшками и биноклевидными сосудами. Антропоморфная пластика найдена во фрагментах.

Поселение Глыбочек отнесено ко второй, поздней фазе небелевской группы конца периода ВII развития западнотрипольской культуры. Поселение датируется в интервале 3925–3825 лет до н. э.

Небелевская группа маркирует миграцию западнотрипольских племен в северо-восточном направлении, в район Среднего Поднепровья. Ее последующее развитие в междуречье Роси и Днепра стало основой формирования каневской локальной группы, керамика которой также характеризуется влиянием традиций восточнотрипольской культуры. В коренном ареале небелевская группа сменяется томашовской.

Ключевые слова: трипольское поселение Глыбочек, финал среднего этапа В-II, взаимовлияния между западнотрипольскими и восточнотрипольскими общинами.

Serhii M. Ryzhov¹, Valentyna O. Shumova²

¹ PhD in History, Senior Research Fellow, ORCID 0000-0001-9089-8309, sryzhov@ukr.net

² Senior Lecturer, ORCID 0000-0003-0176-7468, vshumova@ukr.net

INVESTIGATIONS AT THE TRYPILLIA SETTLEMENT NEAR HLYBOCHOK VILLAGE IN CHERKASY OBLAST

The Trypillia settlement is located at the western edge of Hlybochok village (former Zvenyhorodka district of Cherkasy Oblast), at the plateau of the western bank of the Hirskyi Tikych River. According to the geophysical surveys, the settlement size reached 100 ha. Its dwellings were organized into two ellipses. The remains of two dwellings (ploshchadki) were excavated in 1994–1995.

Ploshchadka No. 1 was located in the southern part of the external construction ellipse, while ploshchadka No. 2 was located in the second internal ellipse at the eastern part of the site. The remains of both houses had a rectangular shape and included several layers of burnt clay. Houses had fireplaces on the lower storey. The second house also included an elevation of rectangular shape with grinding stones. Living areas are associated with the upper storey of houses. The majority of materials, mainly kitchen and table pottery, were found between the layers of burnt clay.

Kitchen pottery (6–7 %) is represented by conical bowls and pots with S-shaped profiles with poor ornamentation. Table pottery (92–93 %) is represented by ceramics ornamented with black monochromic painting. Nearly 45 % of pottery forms and 25 % of ornamentation schemes were reconstructed. Ceramic shapes are represented by bowls, goblets, biconical, spherical and conical vessels, amphorae, pear-shaped vessels, leads, craters, pots and binocular-shaped vessels. Anthropomorphic figurines were found in fragments.

The Hlybochok settlement is referred to the late phase of Nebelivska group (the end of BII period) of the development of the Western Trypillia culture. The settlement is dated to the range of 3925–3825 BC.

The Nebelivska group marks the migration of the Western Trypillia culture populations to the north-eastern direction, towards the Middle Dnieper region. Its further development between the Ros and the Dnieper Rivers resulted in the formation of Kanivska local group, which pottery is also characterized by the influence of the Eastern Trypillia traditions. In the indigenous area the Nebelivska local group was replaced by the Tomashivska group.

Ключевые слова: Trypillia settlement Hlybochok, the end of BII period, mutual influences between Eastern and Western Trypillia populations

References

- Videiko, M. Yu. 1989. Kanevskaia gruppa tripolskikh poselenii: Sovremennye istoriko-arkheologicheskie issledovaniia. Deponent v INION AN SSSR/02.02.1989, № 36853. Kyiv, p. 61–66.
- Didenko, O., Stefanovich, V., Chornomaz, B. 2006. Zbirnyk Arkheologichnykh pamiatok Umanshchyny. Vol. 1. Uman: Umanske vydavnycho-poligrafichne pidpriyemstvo 203000.
- Domanitskiy, V. N. 1899. Issledovanie ploshchadki s raspisnymi sosudami v Zvenigorodskom i Umanskem uiezdakh. *Arkheologicheskai letopis Yuzhnoi Rossii*. Vol. 1, p. 174–176.
- Kruts, B. A., Ryzhov, S. N., Shumova V. A. 1982. *Otchet o rabote Taliankovskogo otriada Tripolskoi ekspeditsii v 1982g. Research Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine*, f. e., 1982/21a.
- Kruts, B. A., Ryzhov, S. M. 1985. Fazy rozvitiyu pamiatok tomashivska-sushkivskoi grupy. *Arheologia*, 51, p. 45–56.
- Movsha, T. G. 1971. Serednii etap trypilskoi kultury. In: Telegin, D. Ya. (ed.). *Arkheologiya Ukrainskoi RSR*. Vol. I. Midnyi vik, 3, 2. Kyiv: Naukova Dumka, p. 165–177.

- Movsha, T. G. 1972. Periodyzatsiia i khronologiya seredniogo ta pizniogo Trypillia. *Arheologia*, 5, p. 3-23.
- Movsha, T. G. 1975. Dve parallelnye linii v razvitiu tripolskoi etnokulturnoi oblasti. In: Artemenko, I. I. (ed.). *Noveishie otkrytiia sovetskikh arkheologov*. Tezisy dokladov mezhdunarodnoi konferentsii. Kyiv: IA NANU, p. 69-71.
- Movsha, T. G. 1988. Tivfiovskaya lokalnaia gruppa Tripolsko-kukutenskoi Obschchnosti. *Studia Praehistorika*, 9, p. 84-110.
- Movsha, T. G. 1990. Aktualnyie problemy istorii pozdnetripolskogo naselenii Dnistro-Dneprovskogo mezhdurechya. In: Zbenovich, V. G. (ed.). *I Polevoi seminar*. Tezisy dokladov. *Rannezemledelcheskie poseleniya-giganty tripolskoi kultury*. Talianki; Veselyi Kut; Maidanetskoe; Kyiv, p. 169-174.
- Movsha, T. G. 1993. Trypilsko-Kukutenska spilnist - fenomen u starodavnii istoriyi Skhidnoi Evropy (do problemy vydileniya kultur). *Zapysky Naukovogo Tovarystva imeni Tarasa Shevchenka (ZNTSH)*. Pratsi arkheologichnoi komisii, CCXXV, p. 24-58.
- Ovchinnikov, E. V., Nazarov, A. V. 2001. Razvedki tripolskikh pamiatnikov na Cherkashchyni. *Arkheologichni vidkryttia v Ukrayini, 1999-2000*, p. 179-182.
- Ovchinnikov, E. 2004. Trypilska kultura na Kanivshchyni. In: Cherniakov, I. (ed.). *Trypilska tsivilizatsiia u spadshchyni Ukrayiny*. Materiały naukovo-praktyczne. konferencji. Kyiv: Prosvita, p. 288-299.
- Ovchinnikov, E. V. 2012. Rozpysna keramika kanivskoii grupy Kukuten-Trypillia. *Arheologia*. Kyiv, 1, p. 13-26.
- Ovchinnikov, E. V. 2014. *Trypilska kultura Kanivskogo Podniprov'ya (etap B-II - C-I)*. Kyiv: IA NANU.
- Passek, T. S. 1949. Poroska arkheologichna ekspedytsiya za 1945 r. *Arkheologichni Pamiatky URSR*. Kyiv, 1, p. 209-222.
- Ryzhov, S. M. 1993. Nebelivska grupa pamiatok trypilskoi kultury. *Arheologia*, 3, p. 101-114.
- Ryzhov, S. M., Shumova, V. O. 1995. Rozkopky trypilskogo poselelnia bila sela Glybochok. In: Zaets, I. I. (ed.). *XIV Vinnytska oblasna istoryko-kraeznavcha konferentsiia*. Tezy dopovidei. Vinnytsia, 6 veresnia 1995 r., p. 7-9.
- Ryzhov, S. M. 1997. Rozkopky trypilskogo poselelnia bila s. Glybochok na Cherkashchyni. *Pamiatky ta vyznachni mistsia Shevchenkivskogo kraiu. Problemy okhorony ta doslidzhennia*. Tezy dopovidei naukovo-praktychnoi konferencji 27-28 travnia 1997. Kyiv, p. 134-135.
- Ryzhov, S. M. 2000. Trypilske poselelnia bila sela Glybochok. *Arkheologichni vidkryttia v Ukrayini, 1994-1996*. Kyiv, p. 133-135.
- Ryzhov, S. M. 2000. Raspisnaia keramika tomashivskoi lokalno-khronologicheskoi gruppy tripolskoi kultury. *Stratum-plus*, 2, p. 459-473.
- Ryzhov, S. 2007. Suchasny stan vyvchennia kulturno-istorichnoi spilnosti Kukuten-Trypillia terytorii Ukrayiny. In: Rassamakin, Yu., Ryzhov, S. (eds.). *O. Olzhych: Arkheologia*. Kyiv: Vydavnytsvo imeni Oleny Teligi, p. 437-478.
- Rud, V. S. 2017. Chechelnitski importy ta naslidivannia v Maidanetskomu: postanovka problemy. *Magisterium. Arkheologichni studii*, 67, p. 38-41.
- Sorokin, V. Ya. 1989. Kulturno-istoricheskie problemy plemen srednego Tripolia Dnistro-Prutskogo mezhdurechya. In: *Izvestiia Akademii Nauk Moldavskoi SSR (seriya obshchestvennykh nauk)*. Kishinev, 3, p. 45-59
- Tsvek, O. V. 2006. *Poselelnia skhidnotripilskoi kultury*. Kyiv: IA NANU.
- Shmaglii, M. M., Videiko, M. Yu. 1992. Trypilski poselelnia na Cherkashchyni. *Arheologia*, 3, p. 124-130.
- Shmaglii, M. M., Videiko, M. Yu. 2003. Maidanetskoe - tripolskii protogorod. *Stratum plus*, 2, p. 44-140.
- Ryzhov, S. N., 2012. Relative chronology of the giant-settlements period BII-Cl. In: Menotti, F., Korvin-Piotrovskii, A. G. (eds.). *The Tripolie Culture Giant-Settlements in Ukraine: formation, development and decline*. Oxford: Oxbow Books, p. 79-115.
- Harper, T. K., Diachenko, A., Rassamakin, Yu. Ya., Chernovol, D. K., Shumova, V. A., Nechitailo, P., Chabaniuk, V. V., Tsvek, E. V., Bilas, N. M., Pohoralskyi, Ya. V., Eccles, L. R., Kennett, D. J., Ryzhov, S. N., 2021. Combining relative chronology and AMS 14C dating to contextualize ‘megasites’, serial migrations and diachronic expressions of material culture in the Western Tripolye culture, Ukraine. *Documenta Praehistorica* 48. <http://doi.org/10.4312.dp.48.11>
- Ohlrau, R. 2020. *Maidanets'ke: Development and Decline of a Trypillia Mega-site in Central Ukraine*. Scales of Transformations in Prehistoric and Archaic Societies 7. Leiden: Sidestone Press.